

باسمه تعالی

عنوان کرسی: چالش های اخلاقی وضع قانون و راهکارهای برون رفت از آن

ارائه دهنده: حجت الاسلام دکتر محمدمهدی چگینی (مدرس جامعه المصطفی العالمية)

ناقد اول: حجت الاسلام دکتر علی پاکپور (استادیار جامعه المصطفی العالمية)

ناقد دوم: حجت الاسلام دکتر حسن محیطی اردکان (استادیار دانشگاه معارف اسلامی)

مدیر کرسی: حجت الاسلام هادی قشقاوی (استادیار جامعه المصطفی العالمية)

مکان: دانشگاه مجازی المصطفی

زمان: دو شنبه (۹ بهمن ۱۴۰۲)، ساعت ۱۰-۱۲

در این کرسی که با تلاوت آیاتی از کلام الله مجید آغاز گردید، در ابتدا مدیر کرسی با ارائه ضوابط و نحوه مدیریت کرسی به تبیین مسئله پرداختند و سپس از حجت الاسلام دکتر چگینی به عنوان ارائه دهنده کرسی درخواست نمودند که مطالب خود را ارائه نمایند.

در ادامه، ارائه دهنده حجت الاسلام دکتر چگینی به بررسی رویکرد مدنظر خویش نسبت به موضوع کرسی پرداختند و موضوع را به شرح زیر بررسی نمودند:

از جمله مشاغل مهمی که نقش تعیین کننده ای در سرنوشت هر کشوری دارد قانونگذاری است. به طور معمول مجموعه ای از نمایندگان که به صورت مستقیم توسط مردم انتخاب می شوند مسئول قانونگذاری در هر کشور هستند و به نهاد متولی قانونگذاری مجلس و پارلمان گفته می شود. نهاد مجلس در کشورهای مختلف دارای اشکال گوناگونی است و امروزه بیش از ۱۶۰ کشور در جهان دارای چنین نهادی هستند.

نمایندگی مجلس از جمله مشاغل مهمی است که بیشترین تاثیر را در امور شهروندان یک جامعه می گذارد و از این رو، کسانی که به عنوان نماینده مردم انتخاب می شوند، وظیفه سنگینی بر دوش دارند. پیچیدگی و زوایای مختلف این حرفه سبب می شود که نمایندگان مجلس در وضع قوانین با چالش های اخلاقی مختلفی روبرو شوند که یافتن پاسخ روشن برای آنها نیازمند بررسی و تحقیق جدی است. اخلاق نمایندگی مجلس که از شاخه های اخلاق حرفه ای است به بررسی چالش های اخلاقی

و بایسته های اخلاقی قانونگذاران می پردازد. اگرچه اخلاق حرفه ای نمایندگی مجلس به نوعی زیرمجموعه اخلاق وکالت به شمار می رود، با این حال به دلیل تفاوت هایی که میان وکالت و نمایندگی وجود دارد و همچنین اهمیت و نفوذ بالای نمایندگان مجلس در مدیریت یک جامعه، اخلاق حرفه ای نمایندگی به صورت مجزا مورد بررسی قرار می گیرد.

پیشینه بحث از اخلاق حرفه ای نمایندگی مجلس به اوائل دهه ۹۰ میلادی بازمی گردد که طی آن برای نخستین بار، کد اخلاقی نمایندگی مجلس توسط برخی مجالس قانونگذاری در جهان تدوین شد. تدوین کد اخلاقی نمایندگی مجلس در پاسخ به رسوایی های اخلاقی و اقتصادی متعددی صورت پذیرفت که در این زمان دامن برخی نمایندگان مجلس را گرفته بود. از این رو، اخلاق حرفه ای نمایندگی مجلس برای ترویج جایگاه اخلاق میان نمایندگان مجلس و در نهایت تقویت اعتماد عمومی به نهاد قانونگذاری شکل گرفت.

یکی از اصلی ترین بخش ها در اخلاق حرفه ای نمایندگی مجلس، بررسی و حل چالش های اخلاقی است که ممکن است برای نمایندگان مجلس ایجاد شود. چالش های اخلاقی برای نمایندگان در دو حوزه رفتار فردی و حوزه قانون گذاری قابل تصور است. از جمله چالش های اخلاقی در حوزه قانون گذاری مساله تعارض منافع است که خود دارای اقسام گوناگونی است. همچنین شفافیت آراء و یا عدم آن از دیگر چالش ها در این بخش است.

در فلسفه اخلاق، تعاریف گوناگونی برای واژگان «تعارض اخلاقی» و «چالش اخلاقی» ارائه شده است و در موارد متعددی نیز این دو اصطلاح به جای یکدیگر مورد استفاده قرار گرفته اند. به اجمال می توان گفت هرگاه فاعل اخلاقی در موقعیتی قرار گیرد که هم زمان موظف به دو وظیفه اخلاقی است که نمی تواند هر دو را باهم انجام دهد، او با تعارض اخلاقی مواجه شده است. تعارض اخلاقی به دو گونه تعارض ناپایدار (بدوی) و تعارض پایدار (مستقر) تقسیم می شود. تعارض ناپایدار تعارضی است که در آن می توان با انجام گزینه سومی، تعارض موجود را منحل کرد. در تعارض پایدار چنین امکانی وجود ندارد و عامل ناگزیر از انتخاب یکی از دو الزام اخلاقی موجود است که با یکدیگر در تعارض قرار گرفته اند.

در مقابل، چالش اخلاقی تعریف گسترده تری نسبت به تعارض اخلاقی دارد و به هرگونه ناسازگاری بین ارزش ها و الزامات در مقام داوری و عمل به وظائف و مسئولیت های اخلاقی گفته می شود. در حقیقت، چالش اخلاقی موقعیتی است که فاعل در مقام عمل به وظیفه اخلاقی خود، با پدیده ای مواجه می شود که تشخیص وظیفه اخلاقی او را دشوار می کند. این دشواری در تصمیم گیری می تواند به دلیل وجود یک وظیفه اخلاقی متعارض و یا معیارهای دیگر همچون باورهای عرفی و الزامات قانونی باشد که تصمیم گیری در این موقعیت را دشوار می کند.

در عرصه نمایندگی مجلس، چالش های اخلاقی متعددی برای نمایندگان مجلس قابل تصور است که بسیاری از آنها، به دغدغه هایی برای نمایندگان مجلس تبدیل می شود. بخش عمده ای از این چالش ها نیز مربوط به فرآیند وضع قانون است که مقاله حاضر به بررسی و حل این نوع چالش ها اختصاص دارد. اهم چالش های اخلاقی نمایندگی مجلس بدین شرح است:

تعارض منافع: یکی از مخاطراتی که نمایندگان مجلس را تهدید می‌کند «تعارض منافع» است. منظور از تعارض منافع مجموعه‌ای از شرایط است که موجب می‌شود تصمیمات و اقدامات حرفه‌ای، تحت تأثیر منفعتی ثانویه قرار گیرد. به عبارت دیگر، تعارض منافع به حالت و وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن قضاوت در مورد یک منفعت اصلی تحت تأثیر منفعت ثانویه مانند بهره‌بری اقتصادی شخصی قرار گیرد.

اقسام تعارض منافع نمایندگان مجلس:

تعارض منافع شخصی نماینده با منافع عمومی: تعارض منافع شخصی نماینده با منافع عمومی از شایع‌ترین اقسام تعارض در حرفه نمایندگی است و در موارد بسیاری از طرح‌ها و لوایح قانونی رخ می‌دهد. اگرچه احصاء کلیه مصادیق تعارض منافع شخصی نمایندگان ممکن نیست، اما برخی از مهم‌ترین مصادیق آن بدین شرح است:

۱. ارتباطات سهامداری یا مالکیت شرکت‌های مرتبط با تصمیم‌گیری؛

۲. اشتغال همزمان؛

۳. دریافت هدیه؛

۴. ارتباطات خویشاوندی؛

۵. ارتباطات پسا‌شغلی؛

راهکار پیش‌گیری از تعارض منافع: به نظر می‌رسد مهم‌ترین شیوه برای پیش‌گیری از تعارض منافع، تقویت زیست اخلاقی نمایندگان مجلس است. بدون شک، تهیه قوانین مناسب می‌تواند از بروز بخشی از تعارض منافع جلوگیری کند اما به نظر می‌رسد مادام که نمایندگان مجلس دغدغه زیست اخلاقی نداشته باشند، جلوگیری از بروز هرگونه تعارض منافع ناممکن است.

راهکارهای قانونی مقابله با تعارض منافع: مهم‌ترین راهکار قانونی برای مقابله با تعارض منافع را می‌توان شفافیت و افشای اطلاعات مالی نمایندگان توسط خود آنها بیان کرد چرا که تعارض منافع عمدتاً به دلیل مخفی ماندن بهره‌های محتمل اقتصادی نمایندگان شکل می‌گیرد. در صورت عدم افشای درآمد، دارایی، هدایا، مسافرت‌ها و... اختیار نمایندگان در شیوه عملکرد خود را بسیار گسترده می‌کند و آنها بدون احساس خطر می‌توانند به منافع شخصی خود بپردازند. اگر عملکرد نماینده زیر ذره‌بین باشد و در صورت افزون شدن غیرعادی دارایی او یا نزدیکیانش توسط مسئولان و یا افکار عمومی مورد سوال و بازخواست قرار گیرد، زمینه برای بروز تعارض منافع بسیار کاهش پیدا می‌کند. راهکار دیگری که برخی کشورها برای مقابله با تعارض منافع از آن بهره‌برده‌اند، الزام نمایندگان به اعلام تعارض منافع پیش از شرکت در رای‌گیری است.

نمونه‌ای از قوانینی که نمایندگان را ملزم به افشای تعارض منافع می‌کنند بدین شرح است: در آلمان، ایرلند و انگلستان نمایندگان موظفند تا میزان تعارض منافع محتمل را پیش از شرکت در طرح‌های قانونی بیان کنند، با این حال منعی برای رای دادن به این طرح‌ها ندارند. برای نمونه قانون مجلس عوام انگلیس بدین صورت است: «هرگونه منفعت مالی و غیر مالی به صورت مستقیم و یا غیر مستقیم باید در بحث‌های نمایندگان ذکر شود». در مقابل، استرالیا، کانادا و آفریقای جنوبی هرگونه مشارکت در این‌گونه طرح‌ها را برای نمایندگان ممنوع کرده‌اند.

از دیگر راهکارهای قانونی برای مقابله با تعارض منافع، محدودیت درآمد خارج از نمایندگی است.

تعارض منافع حوزه انتخابیه نماینده با منافع ملی: از دیگر شکل‌های تعارض منافع که برای نمایندگان در پروسه قانونگذاری ممکن است رخ دهد، تعارض منافع حوزه انتخابیه نماینده با منافع ملی است. مساله حفظ کرسی نمایندگی نیز دیگر عاملی است که نمایندگان را وادار می‌سازد که بدون توجه به منافع کلان، به دنبال رضایت رای‌دهندگان باشند تا بتوانند در انتخابات بعدی نیز به نمایندگی از آنها انتخاب شوند.

تعارض منافع حزبی نماینده با منافع ملی: نوع سوم از اقسام تعارض منافع که ممکن است برای یک نماینده مجلس رخ دهد تعارض منافع حزبی با منافع ملی است.

شفافیت آرا: از جمله چالش‌هایی که نمایندگان با آن مواجه هستند، مساله شفافیت آرا است. اگرچه در ابتدای امر به نظر نمی‌رسد که این مساله چالشی اخلاقی برای قانونگذاران باشد اما دقت در این موضوع نشان می‌دهد که شفافیت آرا و یا عدم آن ارتباط مستقیم با اخلاق حرفه‌ای دارد و لازم است دلائل موافقان و مخالفان این مساله با رویکرد اخلاقی مورد بررسی قرار گیرد.

مهم‌ترین دلیلی که برای این مخفی‌سازی مطرح است، جلوگیری از فشارها و سوءاستفاده‌های احتمالی است. اگر رأی نمایندگان آشکار باشد، ممکن است آنها در رأی‌دادن تحت فشار جریانات، رسانه‌ها و رای‌دهندگان خود قرار گیرند و نتوانند آن‌گونه که خود تشخیص می‌دهند در رأی‌گیری‌ها شرکت کنند.

پس از ارائه تفصیلی حجت الاسلام دکتر چگینی، ناقد اول حجت الاسلام دکتر علی پاکپور در مقام طرح برخی اشکالات به بیان مطالب زیر پرداخت:

- مقاله خوبی است اما می‌خواهیم موضوع را عمیق‌تر بررسی کنیم.
- بعضی از واژه‌ها باید بهتر توضیح داده شود، مثل تعارض پایدار و ناپایدار، اخلاق حرفه‌ای و اخلاق کاربردی و ...
- آیا پایدار به این معنی است که تعارض قابل حل نیست؟
- اخلاق حرفه‌ای چه فرقی با کاربردی دارد؟
- تعارض و تزامم در اخلاق باید مورد دقت قرار گیرد.

- دو چالش اخلاقی ارزش و الزام آمده است، این دو چه نسبتی با یکدیگر دارند؟
 - عنوان بحث عام است آیا در نظام اخلاقی لذت گرا یا خودگرا این تعارضات معنی دارد. باید در ترسیم تعارض و ارائه راهکارها این ملاحظات صورت بگیرد.
 - سوال دیگر این که آیا ما چالش های اخلاقی را می توانیم با قانون برطرف کنیم؟ اگر جواب مثبت است، این خروج از مسئله نیست؟
 - آیا نباید در حوزه اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی چاره جویی کرد؟
 - راه کارهای قانونی جای خود را دارد اما بهتر بود در حوزه اخلاق تمرکز می شد و راه کارهای اخلاقی ارائه می شد.
- در ادامه جلسه، نوبت به ارائه مطالب و نقد ناقد دوم رسید که حجت الاسلام دکتر حسن محیطی اردکان به موارد زیر پرداختند:

- تناسب عنوان با محتوا باید ملاحظه شود و بر این اساس نقدهای زیر مطرح می شود.
- ۱. چالش ها و تعارض ها همه به تراحم اخلاقی بر می گردد.
- ۲. مفاهیم کلیدی باید برای مخاطب بیشتر توضیح داده شود مثل چالش، تعارض، کاربردی و حرفه ای اخلاق کاربردی و ...
- ۳. بحث های نوپدید نیست، بحث های تراحم اخلاقی است.
- راه کارها با پیش گیری فرق دارد، تربیت اخلاقی پیش گیری است.
- راه کارهای حقوقی بیشتر آمد اما باید راه کارهای اخلاقی بیاید.
- شفاف سازی اختصاص به مجلس ندارد و همین طور بحث تعارض منافع.
- مسئله ما اگر حل مشکل نمایندگان مجلس شورای اسلامی است باید دستورالعمل ها و مبانی اسلامی حل شود در حالیکه راه کارها بر اساس مبانی غربی است.
- چالش های جدی تر دیگری وجود دارد مثل مسلمان نبودن برخی نمایندگان یا چالش سوداگر نبودن نمایندگان بر مبنای اسلامی.
- همه جا منافع ملی ترجیح داده نمی شود.
- بهتر است تمرکز شود بر راه کارهای اخلاقی.
- وضع قوانین در جهت حل تعارض منافع توسط نمایندگان، خودش مصداق تعارض منافع است.

در انتهای جلسه نیز ضمن طرح پرسش‌های حضار و سایر مطالب طرح شده توسط ناقدین، ارائه دهنده به انتقادات و سؤالات پاسخ داده و با جمع بندی مدیر کرسی، جلسه با ذکر صلوات بر محمد و آل طاهرینش به پایان رسید.